

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ФІНАНСОВІ САНКЦІЇ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ ГОСПОДАРСЬКОГО
ПРАВА: ПОНЯТТЯ, ПРИЧИНИ НАСЛІДКИ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 2 курсу 10-282 М групи
Спеціальності 081 Право
Освітньо-професійної програми «Право»
Петрова Юліана Юріївна

Керівник: к.ю.н., доцентка **Волкович О.Ю.**

Рецензент:

адвокат Адвокатського бюро «Юрія Карпухіна»

Карпухін Ю.Ю.

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Господарсько-правова відповідальність як різновид юридичної відповідальності: загальна характеристика.....	7
1.1. Поняття, сутність, характерні ознаки та функції господарсько-правової відповідальності.....	7
1.2. Види господарсько-правової відповідальності.....	22
РОЗДІЛ 2. Форми господарсько-правової відповідальності.....	34
2.1. Фінансові (штрафні) санкції – як засіб ефективного впливу на суб'єктів господарювання.....	34
2.2. Причини та наслідки застосування фінансових(штрафних) санкцій за порушення норм господарського права.....	43
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Однією з основних причин виникнення проблем на шляху економічних реформ в Україні є недосконалість законодавства, що регулює хід цих реформ. Перш за все, це стосується економічного права, воно завжди було і залишається однією з найважливіших галузей права, воно безпосередньо впливає на економічні відносини. І хоча за останні роки багато його норм були вдосконалені, не менш значну кількість кардинальних змін ще належить реалізувати. В цих умовах головним завданням українського законодавця було прийняття нового Цивільного кодексу та створення на його основі законодавства, яке б найбільше відповідало вимогам ринкової економіки.

Актуальність дослідження фінансових (штрафних) санкцій зумовлена широким використанням цього інституту в сучасному економічному обороті, новими підходами до його законодавчого регулювання. Актуальність теми також продиктована сучасними умовами та тенденціями розвитку суспільства, процеси його лібералізації та демократизації, у свою чергу, призводять до фундаментальних перетворень в економічній системі держави - переходу її від командно-адміністративної до ринкової економіки, що сприяє розвитку підприємництва. З метою задоволення своїх матеріальних потреб та інтересів громадяни та юридичні особи вступають між собою у різні відносини. Водночас вартість господарсько-правових договорів неможливо переоцінити. Договори є однією з найпоширеніших підстав для виникнення як майнових, так і немайнових господарсько-правових відносин. Однак через нестабільність економіки, форс-мажорні обставини, неналежну поведінку учасників господарсько-правових відносин та з інших причин договори розриваються завчасно.

Детальне регулювання питань господарсько-правової відповідальності законодавством дозволяє учасникам господарського

обороту захищати свої інтереси та вживати заходів щодо відшкодування збитків, завданих розірванням договору.

Правовідносини, врегульовані зобов'язальним правом, визначають процес переміщення матеріальних благ від однієї особи до іншої, тобто оборот цих товарів. Нормальний розвиток господарського обороту характеризується належним виконанням зобов'язань його учасниками. У разі порушення зобов'язання (невиконання або неналежного його виконання) до правопорушника застосовується господарсько-правова відповідальність.

Відповідальність - одне з основних понять як юридичної науки загалом, так і окремих її галузей. Господарсько-правова відповідальність є одним із галузевих видів юридичної відповідальності, яка, у свою чергу, є різновидом соціальної ретроспективної відповідальності. Ретроспективний характер господарсько-правової відповідальності полягає в тому, що вона виникає внаслідок господарського правопорушення.

Таким чином, відповідальність встановлює межі дозволеної та необхідної поведінки суб'єктів економічних правовідносин, відображає регуляторну функцію права.

Спеціальні дослідження інституту господарських санкцій в тому числі і фінансових(штрафних) складають праці які написали відомі зарубіжні, і українські правознавці: М. Строгович, М. Матузов, В. Смирнов, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, С.Н. Братусь, Д.В. Боброваа, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, Б.Д. Завідов, Г. Знаменський, О.С. Йоффе, В.В. Луць, Л.А. Лунц, Д.І. Мейер, І.Б. Новіцький, О.А. Підпригора, Ю.К. Толстий, Г.Ф. Шершеневич, Мазутов В.К., Вінник О.М., Саніахметова Н.О. та інших.

Метою роботи є всебічна характеристика фінансових(штрафних) санкцій за порушення норм господарського права, а також причин і наслідків їх застосування.

Серед основних завдань роботи можна виділити наступні:

– дослідити сучасний стан та визначити основні тенденції розвитку правового регулювання господарсько-правової відповідальності у національному законодавстві;

– розкрити поняття, сутність, характерні ознаки та функції господарсько-правової відповідальності

– визначити види господарсько-правової відповідальності;

– охарактеризувати фінансові(штрафні) санкції - як засіб ефективного впливу на суб'єктів господарювання;

– розкрити причини та наслідки застосування фінансових(штрафних) санкцій за порушення норм господарського права.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які визначають сутність, зміст і особливості господарсько-правових санкцій, їх юридичну природу і різновиди.

Предметом дослідження є поняття фінансових(штрафних) санкцій за порушення норм господарського права їх причини та наслідки.

Методологічну основу дослідження становили загальноприйняті в юридичній науці методи наукових досліджень. Логіко-правовий метод у застосуванні до завдань твору означає, що автор прагнув до незаперечних та узгоджених результатів, їх отримання відповідно до вимог логіки. Окремі випадки застосування господарсько-правової відповідальності розглядалися автором як складові елементи єдиної системи зобов'язань, а дослідження окремих конкретних питань здійснювалося з урахуванням їх місця та ролі в цій системі. Дослідження також використовувало історичний метод, метод системного аналізу та метод порівняльного аналізу. Нормативною основою цього дослідження є Господарський кодекс України, законодавство України з питань господарсько-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань.

Наукова новизна одержаних результатів. Дипломна робота є одним із ґрунтовних наукових досліджень інституту фінансових(штрафних) санкцій за порушення норм господарського права. Системно сформульовані

висновки, рекомендації і пропозиції по теорії і практиці застосування господарсько-правової відповідальності, засновані на сучасному досвіді української правотворчості і правозастосування. Розкриті особливості правового регулювання господарсько-правової відповідальності стосовно окремих видів санкцій.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що визначені в роботі особливості можуть бути використані під час викладання дисциплін «Господарське право», «Господарський процес», «Антимонопольно-конкурентне право» та ін.

Апробацію результатів дослідження здійснено в збірнику міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародні та національні аспекти вдосконалення правоохоронної та судово-експертної діяльності в умовах глобалізації» (26 листопада 2021 р., м. Херсон).

Публікація: Петрова Ю. Ю. *Міжнародні та національні аспекти вдосконалення правоохоронної та судово-експертної діяльності в умовах глобалізації: збірник міжнародної науково-практичної конференції— готується до друку.*

Структура кваліфікаційної роботи визначено у відповідності до мети та завдань кваліфікаційної роботи та включає вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК РІЗНОВИД ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

1.1. Поняття, сутність, характерні ознаки та функції господарсько-правової відповідальності

Визначення господарсько-правової відповідальності має ґрунтуватися на тому факті, що це один з видів юридичної відповідальності. І хоча останнім визначається по-різному в юриспруденції, але у вузькому особливому правовому сенсі, юридична відповідальність трактується як ретроспективна відповідальність, тобто як реакція держави на злочин, скоєний в минулому. З цієї точки зору юридична відповідальність може бути визначена як вид і міра примусового позбавлення особи, яка вчинила правопорушення, певних позитивів державно-правового характеру, які передбачені законом [45, с.24] .

Донедавна цей вид відповідальності був предметом дискусій і не визнавався деякими дослідниками як окремий вид юридичної відповідальності. Це питання тривалий час було лише складовою частиною більш широкої проблеми, суть якої полягала у такому. Загальновідомо, що у п. 22 ст. 92 Конституції України згадуються такі види юридичної відповідальності: цивільно-правова, кримінальна, адміністративна та дисциплінарна. Деякі автори, а також і судові органи почали тлумачити це положення таким чином, що інших видів юридичної відповідальності взагалі не може бути. Принципове значення для вирішення цієї проблеми мало рішення Конституційного Суду України від 30.05.2001 №7-рп/2001 [39]. Тут зазначається, що розподіл юридичної відповідальності відповідно до галузевої структури права на цивільну, кримінальну, адміністративну та дисциплінарну відповідальність загально визнаний. Однак положення пункту

22 частини першої статті 92 Конституції України слід розуміти таким чином, щоб вони безпосередньо не встановлювали види юридичної відповідальності. Преамбула Конституції України виходить з широкого розуміння поняття «відповідальність». Систематичний аналіз викладених конституційних положень дає підстави зробити висновок, що за своїм змістом пункт 22 частини першої статті 92 Конституції України не спрямований на встановлення переліку видів юридичної відповідальності. Він визначив, що основи цивільно - правової відповідальності (загальні підстави, умови, форми відповідальності тощо), підстави кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності - діяння, які є злочинами, адміністративними чи дисциплінарними правопорушеннями (основні ознаки правопорушень, що формують їх склад) і відповідальність за них. Так, Конституція України заборонила регулювання цих питань підзаконними правовими актами та встановила, що лише Верховна Рада України у відповідному законі має право визначати, яке правопорушення визнається, зокрема, адміністративним правопорушенням чи злочином, а також міра відповідальності за це.

Нарешті, у своєму рішенні Конституційний Суд України дійшов до такого остаточного висновку - положення пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України слід розуміти таким чином, що воно не встановлює безпосередньо види юридичної відповідальності. Отже, можливе існування й інших видів відповідальності, окрім кримінальної, цивільно-правової, адміністративної, дисциплінарної. За таких умов цілком легітимне визнання і господарсько-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності.

У ч. 1 ст. 216 Господарського кодексу України викладено суть господарсько-правової відповідальності – застосування до правопорушників господарських санкцій.

Відповідальність у господарському праві – це комплексний правовий інститут, який має свій особливий предмет регулювання – правопорушення у сфері господарювання (господарські правопорушення).

На нашу думку, А. Шпомер найбільш правильно визначив господарську відповідальність. Господарська відповідальність - це настання несприятливих майнових наслідків (стягнення збитків, штрафів тощо) у разі порушення правил функціонування економічного механізму, які встановлюються державними органами в інтересах держави або сторін у договорі [49, с. вісім].

Господарська відповідальність, на думку Д. Ліпницького, А. Болотова, вирізняється набором певних ознак:

1) суб'єктами відповідальності є як суб'єкти господарювання та їх структурні підрозділи, так і учасники господарських відносин, у тому числі відповідні органи державної влади;

2) у разі участі в ньому йдеться (в кінцевому підсумку) про понесення несприятливих наслідків економічного характеру (полягає у зменшенні вигоди підприємства, але спрямоване не на особистість суб'єкта господарювання, а на його майнова база та організація діяльності);

3) він застосовується у вигляді певної системи господарських санкцій, передбачених як господарським законодавством, так і укладеними угодами, та місцевими нормативними актами суб'єктів господарювання;

4) застосовується лише у разі правопорушення;

5) на відміну від цивільної, адміністративної відповідальності, передбаченої нормами трудового законодавства, вона настає незалежно від вини правопорушника;

6) з точки зору форми, ця відповідальність є законною, оскільки представляє вплив потерпілого (суб'єкта господарювання) чи іншого учасника господарських відносин (державного органу управління або контролю) на правопорушника (підприємство) безпосередньо або з за

допомогою господарського суду, суду загальної юрисдикції або суду третейського суду.

Але в будь-якому випадку держава забезпечує реалізацію господарської відповідальності через систему уповноважених державних органів.

Господарсько-правова відповідальність має особливі риси. З точки зору форми, ця відповідальність є правомірною, тобто представляє дію (вплив) кредитора (потерпілого) на порушника безпосередньо або за допомогою господарського суду (суду, арбітражного суду). Юридична природа такої відповідальності полягає у негативній оцінці державою поведінки правопорушника та у прямій вимозі чи санкції закону застосовувати до нього заходи матеріального впливу у вигляді відшкодування збитків, виплати неустойки, штраф, штрафи тощо. Загальним принципом цієї відповідальності є державна безпека щодо застосування майнових санкцій, передбачених угодою чи законом. Держава гарантує їх застосування завдяки системі спеціальних та загальних державних органів з прав людини, функцією яких є саме застосування майнових санкцій. [45, с.64].

За змістом господарсько-правова відповідальність є загалом матеріальною і застосовується у вигляді певної системи майнових (господарських) санкцій, передбачених чи дозволених нормами законодавства. Суб'єкти господарювання як організації можуть нести у якості відповідальності лише матеріальні витрати (примусові платежі, неотримання належних сум, зменшення майна через компенсацію збитків тощо). Закон України "Про підприємства в Україні" закріпив принцип повної фінансової відповідальності суб'єктів господарювання аж до банкрутства [35]. Стаття 24 зазначеного Закону передбачала, що «підприємство несе повну відповідальність за дотримання кредитних угод та дисципліну розрахунків. Підприємство, яке не виконує свої зобов'язання щодо розрахунків, може бути визнане господарським судом банкрутом у

порядку, визначеному Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [30]. Таким чином, найвищою господарською санкцією відповідно до законодавства можна вважати процесуальне визнання підприємства -боржника банкрутом.

Господарсько-правова відповідальність застосовується лише у випадку правопорушення, тобто на такій правовій підставі, як об'єктивні протиправні дії чи бездіяльність правопорушника, і, як правило, ґрунтується на презумпції його вини.

У функціональному плані господарсько-правова відповідальність покликана стимулювати належне виконання економічних та інших зобов'язань.

Отже, його основною метою є забезпечення правопорядку в господарській сфері (в господарських відносинах) [45, с.78].

Господарські правопорушення класифікуються на договірні та позадоговірні.

У свою чергу договірні правопорушення поділяються на:

а) злочин на стадії виникнення договорів, порушення умов укладення, порядку вирішення спорів, укладання договорів, що суперечать вимогам закону;

б) порушення умов виконання контрактів та інших умов господарських договорів, господарських зобов'язань щодо постачання продукції, транспортування товарів, виконання робіт;

в) порушення господарських зобов'язань щодо якості продукції, що поставляється;

г) порушення державної дисципліни цін, пов'язаних з виконанням контрактів;

д) порушення у сфері кредитно -розрахункових відносин, пов'язані з виконанням господарських договорів;

е) порушення господарських зобов'язань щодо перевезення вантажів.

Позадовірні порушення також підлягають господарсько-правовій відповідальності:

- а) порушення антимонопольного законодавства;
- б) порушення податкової дисципліни;
- в) заподіяння шкоди суб'єктам господарювання підприємствам, установам, організаціям [8, с.153-154]

Господарсько-правова відповідальність має особливі риси:

- Легалізм. Така відповідальність являє собою дію (вплив) кредитора (потерпілого) на порушника безпосередньо або за допомогою господарського суду (суду, арбітражного суду). Юридична природа такої відповідальності полягає у негативній оцінці державою поведінки правопорушника та у прямій вимозі чи санкції закону застосовувати до нього заходи матеріального впливу у вигляді відшкодування збитків, виплати неустойки, штраф, штрафи тощо. Загальним принципом цієї відповідальності є державна безпека щодо застосування майнових санкцій, передбачених угодою чи законом. Держава гарантує їх застосування завдяки системі спеціальних та загальних правозахисників державних органів, функцією яких є саме застосування майнових санкцій.

-Матеріальність. Він застосовується у вигляді певної системи майнових (господарських) санкцій, передбачених чи дозволених законом. Суб'єкти господарювання як організації можуть нести у якості відповідальності лише матеріальні витрати (примусові платежі, неотримання належних сум, зменшення майна через компенсацію збитків тощо).

- протиправність. господарсько-правова відповідальність застосовується лише у випадку наявного правопорушення, тобто на такій правовій підставі, як об'єктивні протиправні дії чи бездіяльність правопорушника, і, як правило, ґрунтується на презумпції його вини.

- стимуляція. У функціональному плані господарсько-правова відповідальність покликана стимулювати належне виконання економічних та

інших зобов'язань. Отже, його основною метою є забезпечення правопорядку в економічній сфері (в господарських відносинах).

Питання поняття господарсько-правової відповідальності протягом багатьох років є спірним у юридичній науці. В господарському праві багато понять використовуються для різних цілей і визначають зміст відповідного поняття. Вищесказане повністю застосовується до поняття " господарсько-правова відповідальність". Це, перш за все, виправдовується множинністю точок зору щодо сутності цього поняття, висловлених у юридичній літературі. Справа в тому, що запропоновані висновки часто залежать від обраного аспекту дослідження цієї неоднозначної концепції [17 с.93-94].

У тих випадках, коли господарсько-правова відповідальність розглядалася юристами як тип соціальної відповідальності, вони неминуче приходили до необхідності виділяти, як суттєві ознаки цього поняття, такі його ознаки, які дають можливість відокремити юридичні (у тому числі господарсько-правової).) відповідальність з боку інших видів моральної соціальної відповідальності, господарської тощо. Такий підхід приводить до висновку, що господарсько-правова відповідальність є формою державного примусу. Наприклад, В.П. Грибанов визначив господарсько-правову відповідальність однією з форм державного примусу, пов'язаного із застосуванням майнових санкцій, спрямованих на відновлення порушених прав та стимулювання нормальних господарських відносин юридично рівноправних учасників господарського обороту [14, с. 95].

Б.І. Пугінський зазначав, що, «хоча відповідальність може бути реалізована в безперечному (непозовному) порядку і навіть добровільно покладення на себе боржником шляхом сплати суми чи неустойки збитків потерпілій стороні, це не змінює її державно-примусового характеру» [38, с. 137].

Питання сутності санкції та її ставлення до поняття відповідальності залишається дискусійним як у літературі із загальної теорії права, і у галузевих юридичних науках. Зазначаючи, що санкція безпосередньо

пов'язана з вимогою певної поведінки, яка міститься в правовій нормі, О.С. Йоффе писав: «У юридичному обов'язку відображено вимогу належної поведінки, а санкція — спосіб державного примусу до виконання (додержання) цієї вимоги, загроза примусом на випадок її порушення» [19, с. 23].

Щодо цивільно -правових відносин А.А. Красавчиков розумів санкції як передбачену законом міру власності або інші юридично невігідні наслідки для особи, які застосовуються у разі недотримання закону, невиконання взятих зобов'язань, заподіяння шкоди або за наявності інших підстав, передбачених за законом [23, с. 13].

Водночас не можна не помітити, що державний примус, примусовий характер, притаманний кожній санкції, яка, по суті, є примусовою мірою, що ґрунтується на правовій нормі. Однак, як зауважив А.С. правильно зазначено. Йоффе, не кожна санкція є мірою юридичної відповідальності. Відповідальність - це санкція за правопорушення, але санкція не завжди означає відповідальність [19 с.95].

Таким чином, господарсько-правова відповідальність - це накладення на правопорушника несприятливих правових наслідків на основі закону, які виявляються позбавленням його певних прав або заміною невиконаного боргу на новий, або приєднанням невиконаного боргу новим додатковим один.

Наскільки це господарсько-правова відповідальність, це також втрата депозиту однією стороною або її повернення у подвійному розмірі іншою стороною. Депозит визначає суму грошей, надану однією із договірних сторін на рахунок платежів, належних за договором іншій стороні як доказ укладення договору та забезпечення його виконання. Якщо сторона, яка дала заставу, несе відповідальність за невиконання договору, вона залишається за іншою стороною. Коли сторона, відповідальна за невиконання договору, отримала заставу, вона повинна сплатити іншій стороні подвійну суму застави [28 с.149-151].

Відшкодування, сплата неустойки та втрата завдатку є додатковими (до основних) зобов'язаннями, оскільки основним обов'язком боржника є передача майна, виконання робіт, надання послуг тощо, і це виконується на еквівалентній основі. Сплачуючи неустойку, втрачаючи депозит або відшкодовуючи кредиторю завдані збитки, боржник не отримує від нього жодної компенсації, тому боржник стягується з усіх несприятливих майнових наслідків порушення зобов'язання [42, с.10].

На підставі примусу С.М. Братус запропонував розрізняти зобов'язання, виконане добровільно, та юридичне зобов'язання, яке виконується за допомогою державного примусу. З такою думкою важко погодитись, оскільки в цьому випадку добровільна сплата боржником неустойки або збитків, які він перерахував на користь кредитора платіжним дорученням, буде визнана відповідальністю, і навпаки, обов'язкове виконання добровільно невиконаного боргу (наприклад, забираючи річ у боржника) [7, с. 80].

Наголошуючи, що борг і відповідальність взаємопов'язані, О. Савицька справедливо заявила, що ці явні відносини не можуть бути підставою для їхньої ідентифікації у разі виконання зобов'язання за метою – фактичного виконання зобов'язання. Шляхом примусу боржник вчиняє дії, що він не вчиняв добровільно, і в такий спосіб досягає мети, що була поставлена під час виконання зобов'язання. економічна та юридична відповідальність виступає як засіб заохочення боржника до добровільного виконання своїх обов'язків. Якщо ми порівняємо відповідальність та примусове виконання добровільно невиконаного обов'язку, то останнє виступає як ціль, а відповідальність як засіб [41, с. 5-6].

Значення господарсько-правової відповідальності розкривається через її функції. По -перше, встановивши обов'язок правопорушника відновити порушене право уповноваженої особи, зокрема відшкодувати завдані їй збитки, інститут відповідальності виконує компенсаційну роль. По -друге, загроза застосування засобів відповідальності покликана запобігти

вчиненню правопорушення суб'єктами господарських правовідносин, виховувати їх у дусі поваги до закону, прав та інтересів інших осіб та неухильне виконання своїх зобов'язань. По -третє, як вид юридичної відповідальності, господарсько-правова відповідальність - це негативна реакція держави на скоєне правопорушення, яка полягає у засудженні її суспільством і державою і, отже, є покаранням для правопорушника. По -четверте, застосування заходів відповідальності до особи, яка порушує зобов'язання, може негативно вплинути на її матеріальне та фінансове становище, призвести до банкрутства суб'єкта господарювання, а це є сигналом про невдалий стан організації про необхідність вжиття заходів для покращення це (наприклад, реорганізація).

Ефективність господарсько-правової відповідальності залежить насамперед від її застосування, реалізації у конкретних особах, винних у скоєнні господарського правопорушення. Іншими словами, застосування майнових чи немайнових санкцій, включаючи відповідальність згідно чинного законодавства, є правом, а не обов'язком суб'єктів господарських правовідносин. Це також стосується юридичних осіб, які самостійно приймають рішення щодо здійснення своїх прав [24 р.200-201].

Деякі автори пропонують виділити так звану позитивну відповідальність, яка розуміється як неухильне, надзвичайно ініціативне виконання всіх обов'язків [12, с. 371]. Однак, здається, що в цьому аспекті поняття відповідальності втрачає свій юридичний зміст.

Приклад нескінченно широкого підходу до поняття "юридична відповідальність", який тягне за собою втрату цього поняття будь -якого практичного значення є точка зору В.А. Тархова, на думку якої юридична відповідальність "регулюється законом, обов'язок звітувати про свої дії" [43, с.8].

Винник О.М. стверджував, що господарсько-правова відповідальність є санкцією за правопорушення, що спричиняє негативні наслідки для

правопорушника у вигляді позбавлення суб'єктивних економічних прав або накладання нових або додаткових господарсько-правових зобов'язань.

Ви можете стежити за В.П. Грибанова виділити деякі специфічні ознаки (ознаки) господарсько-правової відповідальності, що дозволяють відмежувати її від інших видів юридичної відповідальності та підкреслити її економіко-правову природу [38, с. 171].

По -перше, це майновий характер господарсько-правової відповідальності. Застосування господарсько-правової відповідальності завжди пов'язане з відшкодуванням збитків, відшкодуванням заподіяної шкоди, сплатою неустойки (штрафи, пені).

По -друге, відповідальність за комерційним правом - це відповідальність одного учасника господарсько-правових відносин перед іншим, відповідальність правопорушника перед потерпілим. Це пов'язано з тим, що господарське право регулює відносини між рівними та незалежними (автономними) суб'єктами.

У обороті майна порушення зобов'язань одним учасником завжди тягне за собою порушення прав іншого учасника. Тому майнова санкція, яка застосовується за вчинене правопорушення, завжди має за мету відновлення порушеного права потерпілого. Ті самі окремі випадки, коли законодавство передбачає оскарження санкцій на користь держави, становлять виняток, який підтверджує загальне правило, і вказує на те, що вчинене правопорушення зачіпає інтереси держави та суспільства (суспільні інтереси), що визначає застосування примусових конфіскаційних заходів. Учасник господарських відносин несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання або порушення правил провадження господарської діяльності, якщо він не доведе, що вжив усі заходи, що контролюються ним, для запобігання господарському правопорушенню. Якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання несе господарсько-правову відповідальність за порушення господарського зобов'язання, якщо він не доведе, що належне

виконання зобов'язання було неможливим через форс -мажорні обставини, тобто надзвичайні та неминучі обставини за умов з урахуванням умов господарської діяльності. Такі обставини не вважаються, зокрема, порушенням зобов'язань підрядниками правопорушника, відсутністю на ринку товарів, необхідних для виконання зобов'язання, відсутністю необхідних коштів у боржника.

По-третє, однією з основних ознак господарсько-правової відповідальності є відповідність розміру відповідальності розміру заподіяної шкоди або заподіяної шкоди. Певною мірою можна говорити про межі господарсько-правової відповідальності, що визначаються її компенсаційним характером і, як наслідок, необхідністю еквівалентної компенсації потерпілому за заподіяну шкоду чи шкоду, оскільки кінцева мета заяви господарсько-правової відповідальності полягає у відновленні майнового стану потерпілої сторони [45, с.174].

Наприклад. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про зв'язок» [34] за невручення або несвоєчасне вручення телеграм з підприємства зв'язку на користь споживача стягується неустойка у розмірі 25 відсотків вартості послуг. Покупці, які не сплатили повністю або частково суми за об'єкт приватизації, придбаний шляхом викупу, на аукціоні або через тендер, протягом 60 днів з дня укладення або реєстрації відповідної угоди, сплачують пеню у користь органу приватизації у розмірі 20 відсотків ціни, за яку цей об'єкт (ст. 29 Закону України «Про приватизацію державного майна» [36], п. 1 Постанови Кабінету Міністрів України "Про порядок виплати та розмір пені за повну або часткову несплату покупцями коштів за об'єкти приватизації" від 21 серпня 1997 р.). Відповідно до ст. 14 Закону України "Про державні матеріальні резерви" [31] за прострочення поставки, нестачу матеріальних цінностей до державного резерву, постачальник (виробник) сплачує пеню у розмірі 50 відсотків вартості недоставленого матеріалу активів. Неважко помітити, що в цьому випадку обсяг

відповідальності явно порушується непропорційно, він покликаний захищати саме суспільні інтереси.

По -четверте, особливістю господарсько-правової відповідальності є застосування рівних заходів відповідальності до різних учасників обороту майна за один і той же вид правопорушення. Ця особливість продиктована необхідністю забезпечення послідовної реалізації принципу рівності учасників господарсько -правових відносин [8, с.153-154].

Послідовне втілення принципу рівності учасників майнового обороту, у тому числі у застосуванні майнової відповідальності, стало можливим лише за умов нового Господарського кодексу України, який передбачає конкретні положення, що забезпечують рівність суб'єктів господарсько -правових відносин . Навіть стосовно держави та інших державних утворень передбачено, що вони діють у відносинах, регульованих господарським законодавством, нарівні з іншими учасниками цих відносин - громадянами та юридичними особами [10].

Однак, якщо з сутності правовідносин випливає необхідність обмеження відповідальності, Кодекс вводить такі обмеження стосовно певних видів зобов'язань однаково щодо обох сторін відповідного зобов'язання, а не стосовно певних категорій суб'єктів як це було раніше.

У деяких випадках Господарський кодекс України відходить від принципу рівної відповідальності учасників обороту майна. Однак, як уже зазначалося, це пояснюється необхідністю забезпечення захисту слабкої сторони в господарсько-правових відносинах, або більш жорсткими вимогами до особи, яка виконує зобов'язання щодо здійснення підприємницької діяльності. Отже, у договірних зобов'язаннях щодо укладання угоди про сільськогосподарську продукцію виробник сільськогосподарської продукції, на відміну від постачальника, несе відповідальність за порушення зобов'язання лише за його вини. За договором оренди орендар, який порушив правила експлуатації та зберігання майна,

спричинив дефекти орендованого майна, і відшкодовує орендодавцю лише витрати на ремонт та транспортування майна.

Визначення сутності поняття господарсько-правової відповідальності обумовлює необхідність чіткого відмежування цього поняття від інших категорій господарського права, а також відповідальність застосовується у разі порушення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків.

В сучасних ринкових умовах, коли учасники обороту майна мають реальну можливість обрати контрагента, необмежене застосування принципу реального виконання зобов'язань за договірними відносинами стало неможливим.

Справа в тому, що чинний Господарський кодекс України по -новому вирішує питання співвідношення боргу боржника, який має бути притягнутий до відповідальності за порушення його зобов'язань, та його обов'язку виконувати цей обов'язок у натурі. Ця проблема стає особливо гострою в ситуації, коли тривала неустойка (пеня) застосовується як міра відповідальності. Дійсно, що слід робити у випадку, коли боржник, який допустив порушення зобов'язань, вже сплатив за це, а також збитки та неустойку? Чи може кредитор висунути свої вимоги вдруге, втретє, вчетверте тощо? Хоча можна нарахувати відсотки за прострочення? Суть нового підходу полягає в різному регулюванні двох різних ситуацій [20, с.88-90].

По -перше, якщо сплата неустойки та компенсація збитків спричинена неналежним виконанням зобов'язання, боржник не звільняється від виконання зобов'язання в натурі. По-друге, якщо сплата неустойки та компенсація збитків спричинена невиконанням зобов'язання, боржник звільняється від виконання зобов'язання в натурі.

Досить значна відстань між правовими наслідками відшкодування боржником збитків та сплатою ним штрафу відповідно у першому та другому випадках обумовлює необхідність усвідомлення відмінностей між невиконанням зобов'язання та неналежним його виконанням. .

При наближенні до даної проблеми можна відзначити, що як неналежне виконання зобов'язання можна кваліфікувати ситуації, коли боржник виконав своє зобов'язання в повному обсязі, але неналежним чином, наприклад: продавцем передані покупцю товари неналежної якості або некомплектні; підрядчик здав замовнику об'єкт із недоробками; перевізник видав одержувачу вантаж, ушкоджений при транспортуванні і т.п.

Факт невиконання зобов'язання, безумовно, має місце, коли боржник до терміну, в який зобов'язання повинно бути виконане, не приступив до його виконання.

Крім характеру допущеного порушення при невиконанні зобов'язання принципове значення для кредитора, чиє право порушене, мають наслідки застосування обраного ним способу захисту: пред'явивши позов про присудження до виконання зобов'язання в натурі (якщо таке виконання можливе), кредитор зберігає за собою право зажадати від боржника і сплати неустойки за наступні періоди. Заявивши позов про відшкодування збитків, кредитор тим самим припиняє зобов'язання і позбавляє себе можливості згодом пред'являти боржнику будь-які вимоги.

Таким чином, у даному випадку критеріями вибору оптимального способу захисту порушеного права для кредитора служать характер допущеного порушення і можливі наслідки застосування відповідного способу захисту, що забезпечують дотримання інтересів кредитора в тієї чи іншій конкретній ситуації.

В. П. Грибанов відзначав, що поряд з господарсько-правовою відповідальністю господарському праву властиві й інші форми і способи впливу на поведінку людей [14, с. 38].

Аналізуючи проблему відхилення заходів майнової відповідальності заходів оперативного впливу, не можна не відзначити зростаючу роль останніх у регулюванні майнового обороту. Це пов'язано, насамперед, з появою в тексті Господарського кодексу України норм про зустрічне виконання зобов'язань, які надають безпрецедентні права суб'єкту

зустрічного виконання зобов'язань застосовувати оперативні заходи до контрагента, який не вчинив договірних зобов'язань.

У практиці господарських судів і судів загальної юрисдикції нерідко виникали справи по спорах, пов'язаних з невиконанням чи неналежним виконанням різних договорів: купівлі-продажу, поставки, підряду тощо, що поєднувала одна характерна риса: сторона, зобов'язана виконати зобов'язання (боржник), посилалася на те, що кредитор, що вимагає виконання, сам не виконав своє зобов'язання, передбачене цим же договором.

Зустрічним визнається виконання зобов'язання однієї зі сторін, що відповідно до договору обумовлено виконанням зобов'язань іншою стороною, іншими словами, зустрічне виконання зобов'язання - таке виконання, що повинне провадитися однієї зі сторін лише після того, коли інша сторона виконала своє зобов'язання. Необхідною умовою визнання зустрічного виконання зобов'язання є те, що така обумовленість послідовності виконання сторонами своїх зобов'язань повинна бути прямо передбачена договором. Права сторони, що здійснює зустрічне виконання зобов'язання, поставлені в залежність від дій іншої сторони щодо виконання свого зобов'язання.

Широке застосування положень про зустрічне виконання зобов'язань у сполученні з наданням сторонам договірних зобов'язань додаткових прав щодо одностороннього відмовлення від виконання зобов'язань або призупинення такого виконання свідчить про зростаючу роль заходів оперативного впливу в регулюванні договірних зобов'язань.

1.2. Види господарсько-правової відповідальності

У юридичній науці прийнято диференціювати господарсько-правову відповідальність на різні види. При цьому критерії розподілу можуть бути обрані в залежності від цілей такої диференціації. Можна зупинитися на двох критеріях, що дозволяють виділити основні види господарсько-правової відповідальності: підстава виникнення відповідальності і характер розподілу відповідальності між декількома порушниками.

У залежності від підстави виникнення відповідальності розрізняють договірну і позадоговірну відповідальність. Під договірною відповідальністю прийнято розуміти відповідальність, що виникає у випадках невиконання та неналежного виконання зобов'язання, що випливає з договору [13, с. 485]. Тож у разі невиконання або неналежного виконання боржником зобов'язання він зобов'язаний відшкодувати кредиторю завдані ним збитки. Під збитками розуміються витрати, понесені кредитором, втрата або пошкодження його майна, а також дохід, не отриманий кредитором, який він отримав би, якби боржник виконав зобов'язання.

Якщо неустойка (штраф, пеня) встановлена за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, то збитки відшкодовуються у частині, яка не покривається неустойкою (штраф, пені). Закон або угода можуть передбачати такі випадки: коли дозволяється стягувати лише неустойку (штраф, пеня), але не збитки; коли збитки можуть бути повністю стягнуті понад неустойку (штраф, пеня), коли за вибором кредитора можна стягнути або неустойку (штраф, пеню) або збитки [9, с.52].

Порушення зобов'язання, що виникло не з договору, а з інших підстав, тягне за собою позадоговірну відповідальність. Така відповідальність застосовується, зокрема, у разі пошкодження особистого майна громадянина або майна юридичної особи, коли шкода підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка завдала шкоди.

Основна відмінність між договірною та позадоговірною відповідальністю, як прийнято вважати, полягає в тому, що договірна відповідальність виникає не тільки у випадках, передбачених законом, як у випадку із позадоговірною відповідальністю, а й між сторонами договору. Під час укладання договору боку вправі як збільшити відповідальність проти встановленої законом, чи зменшити її розмір (якщо відповідальність визначається диспозитивної нормою), а й встановити заходи відповідальності за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань. визначається законом[6, с.56] .

Однак якщо говорити про відмінності між договірною і позадоговірною відповідальністю, то не можна не підтримати точку зору О.С. Йоффе, який підкреслював, що «позадоговірна відповідальність здійснюється шляхом встановлення між сторонами особливого зобов'язання по відшкодуванню заподіяної шкоди... Навпаки, договірна відповідальність особливого зобов'язання не породжує і здійснюється шляхом приєднання до існуючого між сторонами зобов'язання нового обов'язку порушника (по відшкодуванню збитків, сплаті штрафів і т.п.)» [19, с. 88].

Особливого розгляду заслуговує такий вид відповідальності, як відшкодування моральної шкоди, у тому числі й у випадку порушення зобов'язання, що виникло з договору.

Пункт 2 роз'яснення Президії Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із відшкодуванням шкоди» від 1 квітня 1994 р. [20 с.87-88] звертає увагу на необхідність відрізнити зобов'язання боржника відшкодувати збитки, спричинені невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання, що впливає з договору, від позадоговірної шкоди, тобто від зобов'язання, що виникло внаслідок заподіяння шкоди за правилами -договірна відповідальність, відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок смерті (смерті) або шкоди здоров'ю пасажирів під час користування транспортом, а також шкоди, заподіяної здоров'ю чи майну споживача товарами (роботами,

послугами) неналежної якості (Стаття 17 Закону України "Про захист прав споживачів") [33].

Раніше, в господарському законодавстві, були відсутні норми про відшкодування моральної шкоди. Більш того, деякі відомі правознавці вважали неприпустимою майнову компенсацію моральної шкоди [4, с. 66]. Приміром, Г.Ф. Шершеневич вважав, що «моральна шкода, заподіяна порушенням чужого права, що не піддається оцінці на гроші, не може бути відшкодована юридичними засобами, наприклад, у випадку особистої образи, тому що між моральною шкодою і матеріальною винагородою немає загального співвідношення. Тому такі недозволені порушення суб'єктивного права, що не з'єднані з майновою шкодою, не підходять під поняття цивільного правопорушення, наприклад випадок співжиття з чужою дружиною, хоча практика англійських судів є прикладом протилежного погляду, що допускає стягнути збитки з коханця дружини» [48, с.392-393].

Моральна шкода відшкодовується у грошовій чи іншій матеріальній формі за рішенням суду незалежно від компенсації майнової шкоди.

Розмір компенсації визначається судом з урахуванням суті позову, характеру діяння особи, яка завдала шкоди, фізичних або психічних страждань потерпілого, а також інших негативних наслідків, але не менше ніж у п'ять разів мінімальна заробітна плата.

Необхідною умовою виникнення зобов'язання щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди, є заподіяння цієї шкоди. До обставин, що усувають протиправність, належать, зокрема, здійснення права, виконання закону, необхідна оборона, крайня необхідність і деякі інші.

Вина заподіювача моральної (немайнової) шкоди в будь-якій формі (умисел або необережність) і ступені (проста необачність і груба необережність), є умовою відповідальності. Заподіювач моральної (немайнової) шкоди звільняється від відповідальності щодо відшкодування моральної шкоди, якщо доведе, що шкода заподіяна не з його вини. Винятком можуть бути випадки, прямо передбачені законом [6, с.55].

За моральну (немайнову) шкоду, заподіяну працівником під час виконання ним своїх посадових обов'язків, відповідальність несе організація, з якою цей працівник перебуває у трудових відносинах, і остання несе перед нею відповідальність під час регресу (ст. ст. 130, 132-134 Кодексу законів про працю), якщо спеціальною нормою закону не встановлене інше (наприклад, ст. 47 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», п.8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р.) [37].

Форма і ступінь вини в зобов'язаннях по відшкодуванню моральної (немайнової) шкоди враховується у випадках так званої змішаної відповідальності.

У разі заподіяння громадянину або організації моральної (немайнової) шкоди неправомірними винними діями декількох осіб, розмір відшкодування визначається з урахуванням ступеня вини кожного з них.

Суб'єктами правовідносин з відшкодування моральної шкоди є потерпілий і заподіювач. Ними можуть бути як громадяни, так і організації.

Потерпілим може бути визнаний будь-який громадянин незалежно від віку і обсягу дієздатності.

У відповідності до Цивільного кодексу України та іншими нормами законодавства, регулюючими ці відносини, заподіяна моральна (немайнова) шкода відшкодовується особі, права якої були порушені неправомірними діями (бездіяльністю) інших осіб. Близькі родичі особи, якій заподіяна моральна шкода, права на відшкодування такої шкоди не мають, крім випадків, коли такими діями безпосередньо були порушені їх права (п.7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р.).

Заподіювачем моральної шкоди може бути будь-який громадянин, незалежно від обсягу його дієздатності, а також юридична особа. Дієздатний громадянин несе перед потерпілим відповідальність за заподіяну моральну шкоду, якщо не доведе, що шкода заподіяна не з його вини.

Моральна шкода відшкодовується у грошовій чи іншій матеріальній формі за рішенням суду незалежно від компенсації майнової шкоди.

Розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди визначається судом у межах заявлених вимог залежно від характеру та розміру моральних чи фізичних страждань, завданих позивачу, з урахуванням у кожному конкретному випадку ступеня вини підсудного та інші обставини.

У господарсько -правовому зобов'язанні з боку кредитора або боржника можуть діяти дві або більше осіб. Залежно від розподілу прав та обов'язків між суб'єктами, зобов'язання для множини осіб розрізняють часткові (пайові), спільні та додаткові (субсидіарні) зобов'язання. Відповідальність за порушення цих зобов'язань також може бути частковою, солідарною або субсидіарною.

Часткові зобов'язання має місце, коли в ньому беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників, і кожен із кредиторів має право вимагати виконання, а кожен із боржників зобов'язаний виконати зобов'язання у певній частці (пайку). Ці частинки вважаються рівними, якщо інше не передбачено законом або договором. У зобов'язаннях, що впливають із приватних контрактів між організаціями, право кредитора вимагати виконання та зобов'язання боржника щодо виконання зобов'язання визначається в частках, встановлених договором. У разі часткової відповідальності кожна із зобов'язаних осіб має компенсувати збитки та сплатити пеню пропорційно розміру своєї частки у загальному боргу.

Солідарні зобов'язання виникають, коли вони передбачені угодою, встановленою законом чи іншими правовими актами, зокрема, коли предмет зобов'язання є неподільним.

Для тих випадків, коли має місце зобов'язання з множинністю осіб, тобто в зобов'язанні беруть участь кілька кредиторів чи боржників, загальним правилом є положення про частковий характер цих зобов'язань і про часткову відповідальність за їх порушення.

Іншими словами, кожен боржник зобов'язаний виконати зобов'язання у своїй частці. У разі солідарної заборгованості боржників кредитор має

право вимагати виконання вимог як від усіх боржників спільно, так і від кожного з них окремо, причому як повністю, так і частково боргу.

Кредитор, який не отримав повного задоволення від одного із солідарних боржників, має право вимагати меншу суму, отриману від решти солідарних боржників [44, с.86].

Солідарні боржники залишаються зобов'язаними до тих пір, поки зобов'язання не буде повністю погашено.

Виконання спільного зобов'язання в повному обсязі одним із боржників звільняє решту боржників від виконання своєї частки зобов'язань перед кредитором.

Боржник, який виконав солідарне зобов'язання, має право вимагати (регресу) кожного з інших боржників у рівних частках, якщо інше не передбачено законом або договором [44, с.56].

У відношенні солідарних зобов'язань Господарський кодекс України забезпечує диференційоване регулювання в залежності від того, чи пов'язане солідарне зобов'язання зі здійсненням підприємницької діяльності. У звичайних випадках солідарний обов'язок (відповідальність) чи солідарна вимога виникають тільки в тих випадках, коли ця (солідарність) прямо встановлена законом, зокрема при неподільності предмета зобов'язання.

Субсидіарна (додаткова) відповідальність настає, коли є первинні та додаткові зобов'язання, і обидва порушені.

Нові положення про субсидіарну відповідальність містяться у ст. 619 Цивільного кодексу України [47]. Подаючи вимогу до особи, яка відповідно до закону, інших правових актів або умов зобов'язання несе відповідальність на додаток до відповідальності іншої особи, яка є основним боржником (субсидіарна відповідальність), кредитор повинен пред'явити вимога до основного боржника. Якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не отримав від нього у розумний строк відповідь на заявлену вимогу, ця вимога може бути пред'явлена повністю до особи, яка несе субсидіарну відповідальність. Кредитор не має права

вимагати задоволення своєї вимоги до основного боржника від особи, яка несе субсидіарну відповідальність, якщо ця вимога може бути задоволена шляхом заліку зустрічної вимоги до основного боржника або безперечного стягнення коштів з основного боржника. Особа, що несе субсидіарну відповідальність, повинна до задоволення вимоги, встановленої кредитором, попередити про це основного боржника, а якщо вимога пред'явлена до цієї особи, залучити основного боржника до участі у справі. В іншому випадку основний боржник має право висловити заперечення, які він мав проти кредитора, щодо регресної вимоги субсидіарної відповідальної особи.

Як правило, господарське законодавство передбачає зобов'язання боржника (збудника) перед кредитором (потерпілим) повністю компенсувати збитки. Це стосується як витрат, понесених кредитором, втрати чи пошкодження його майна, так і недоходу кредитора, який він отримав, якщо боржник виконав свої зобов'язання [45, с.256].

Відповідальність у цих випадках вважається повною. За певними видами зобов'язань законодавство може встановлювати обмежену відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань. Це означає, що за порушення зобов'язання сплачується лише пеня, а збитки не відшкодовуються, хоча і відшкодовуються, але не в повному обсязі. Так, відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про транспорт», транспортні підприємства несуть відповідальність за втрату, нестачу, пошкодження або пошкодження вантажу чи багажу, прийнятого до перевезення у розмірі фактичної шкоди, тобто втрачений дохід за цими зобов'язаннями не відшкодовується [32].

Якщо неустойка встановлена за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, збитки відшкодовуються у частині, яка не покривається неустойкою. Законодавство або угода можуть передбачати такі випадки: коли дозволяється стягувати лише пеню, але не збитки; коли збитки можуть бути повністю стягнуті понад неустойку; коли за вибором кредитора можна стягнути або неустойку, або збитки.

Наразі повне відшкодування збитків, спричинених порушенням договірних зобов'язань між організаціями, передбачено у сферах поставки, продажу та купівлі певних договірних відносин тощо. Що стосується більшості інших господарських зобов'язань (постачання енергії та газу, транспортування, капітальне будівництво, проектні роботи тощо), то передбачається не повна, а обмежена відповідальність за порушення договорів або у вигляді сплаченої пені (при стягненні допускається лише штраф, але не збитки), або у вигляді фактичної (фактичної) шкоди без права на відшкодування втраченого прибутку.

Відповідно до нового законодавства повне відшкодування збитків набуває широкого розповсюдження.

Перш за все, у співвідношенні неустойки та збитків неустойка стає загальною формою відповідальності, а не кредитною, тобто якщо за порушення зобов'язання встановлюється пеня, то вона стягується у повному обсязі понад компенсацію збитків (п. 1 ст. 613 ЦК України). В зобов'язаннях за участю суб'єктів господарювання замість обмеженої, як правило, вводиться повна майнова відповідальність.

За окремими видами зобов'язань законом чи іншими правовими актами може бути встановлена підвищена (зокрема, багаторазова) відповідальність за порушення цивільних прав та обов'язків. Так, відповідно до Закону України "Про бібліотеки та бібліотечну справу" від 27 січня 1995 р. [29], користувачі бібліотечних послуг мають право отримувати книги, документи та інші носії інформації з бібліотечних фондів відповідно до правил користування бібліотеку, користуватися послугами довідкової інформації бібліографічного характеру та отримувати інші послуги (у тому числі платні). Правила користування бібліотечним фондом можуть передбачати багаторазову компенсацію за шкоду у зв'язку з втратою, знищенням, пошкодженням або крадіжкою книг, документів, інших засобів масової інформації, включаючи окремі одиниці бібліотечного фонду (статті 20 та 23 Закону).

Необхідно відрізнити відповідальність боржника від субсидіарної відповідальності за дії третіх осіб. Виконання зобов'язання, що впливає з договору, може бути покладено повністю або частково на третю сторону, якщо це передбачено встановленими правилами, а також якщо третя сторона пов'язана з однією із сторін адміністративним підпорядкуванням або за відповідним договором. Суб'єктом виконання є боржник, як сторона зобов'язального правовідношення. На ній лежить обов'язок виконати зобов'язання, і від неї кредитор має право вимагати виконання. Виконання зобов'язання цілком або частково може бути покладено на третю особу, що не бере участі в укладеному договорі. Покладення можливе в тому випадку, коли сторонами, що здійснюють таке покладення, є як громадянин, так і організація. Покладення може бути зроблене як боржником, так і кредитором. В силу загального правила рівності сторін в господарському правовідношенні боржник може покласти виконання покладеного на нього обов'язку на третю особу, а кредитор має право покласти на третю особу прийняття виконання від боржника (що також буде регулюватися правилами даної статті). Так, оптово-закупівельна фірма (боржник) за договором постачання з підприємством-виробником (третья особа) може доручити йому відвантажити продукцію безпосередньо споживачеві (кредитору) (транзитне постачання). Незважаючи на те, що споживач не знаходиться у договірних відносинах з виробником продукції, він зобов'язаний її прийняти, а виробник, пов'язаний з оптово-закупівельною фірмою договором, зобов'язаний відвантажити продукцію безпосередньому споживачеві. При цьому боржник повинен бути стороною договору з кредитором (споживачем) і третьою особою, на яку було покладено виконання (виробник) [44, с.112].

Так, ухвалою Апеляційного суду Івано-Франківської області по справі за позовом К.М. до В.А. про розірвання договору купівлі-продажу з відшкодуванням шкоди, за апеляційною скаргою К.М. на рішення Долинського районного суду від 12 листопада 2001 року задоволено апеляційну скаргу на рішення Долинського районного суду К.М. з підстав

надання В.А. за договором купівлі-продажу речей неналежної якості, при цьому недоліки не були застережені В.А.

При розгляді різних прикладів відповідальності за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань, виконання якого покладено боржником на третю особу, особливої уваги заслуговують передбачені чинним законодавством норми про відповідальність банків за невиконання чи неналежне виконання платіжного доручення. Не секрет, що серйозна розмова про відповідальність банків за порушення правил здійснення розрахункових операцій може вестися лише в тому випадку, якщо визнати, що за зазначені порушення банки повинні нести відповідальність у формі повного відшкодування збитків, включаючи як прямі витрати платників - клієнтів банків, викликані цим порушенням, так і їхню упущену вигоду. Саме про це говорить Кодекс, установлюючи норму, відповідно до якої у випадку невиконання чи неналежного виконання доручення клієнта банк несе відповідальність на підставах і в розмірах, що передбачених ст. 1073 Цивільного кодексу [47].

Отже, підсумовуючи все вищевикладене по першому розділу роботи можна прийти до наступних висновків:

1. Господарсько-правова відповідальність як різновид юридичної відповідальності — це покладення на правопорушника оснований на законі невігідних правових наслідків, які виявляються у позбавленні його певних прав або в заміні невиконаного обов'язку новим, або у приєднанні до невиконаного обов'язку нового додаткового.

2. Існують два критерії, що дозволяють виділити основні види господарсько-правової відповідальності: підстава виникнення відповідальності і характер розподілу відповідальності між декількома порушниками.

У залежності від підстави виникнення відповідальності розрізняють договірну і позадоговірну відповідальність. Під договірною відповідальністю

прийнято розуміти відповідальність, що настає у випадках невиконання і неналежного виконання зобов'язання, що виникло з договору.

Позадовірна відповідальність – це порушення зобов'язання, що виникло не з договору, а за інших підстав. Така відповідальність застосовується, зокрема, у випадку заподіяння шкоди особистому майну громадянина або майну юридичної особи, коли шкода підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, що заподіяла шкоду.

3. Залежно від розподілу прав та обов'язків між суб'єктами, зобов'язання для множини осіб розрізняють часткові (пайові), спільні та додаткові (субсидіарні) зобов'язання. Відповідальність за порушення цих зобов'язань також може бути частковою, солідарною або субсидіарною.

Часткові зобов'язання мають місце, коли в ньому беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників, і кожен із кредиторів має право вимагати виконання, а кожен із боржників зобов'язаний виконати зобов'язання у певній частці (раціоні).

Солідарні зобов'язання виникають, коли вони передбачені угодою, встановленою законом чи іншими правовими актами, зокрема, коли предмет зобов'язання є неподільним.

Субсидіарна (додаткова) відповідальність виникає, коли є первинні та додаткові зобов'язання, і обидва порушені.

РОЗДІЛ 2

ФОРМИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

2.1. Фінансові(штрафні) санкції - як засіб ефективного впливу на суб'єктів господарювання

«Господарські санкції застосовуються в установленому законодавством порядку з ініціативи учасників господарських відносин, а адміністративно -господарські санкції - уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Штрафи-це економічні санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення правил провадження господарської діяльності, невиконання чи неналежного виконання економічне зобов'язання» [16, с.134].

До Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» необхідно внести ряд змін, які б давали визначення пені у сфері зовнішньоекономічної діяльності, деталізували порядок її застосування, встановлювали (розширювала) перелік випадків, у яких пеня не застосовується. У свою чергу, ці зміни обов'язково повинні узгоджуватись із усіма чинними нормативно-правовими актами, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність українських суб'єктів господарювання.

Крім того, на думку Ненюк Н., несправедливим є розмір пені. Оскільки вона є практично повторною відповідальністю, яка до того ж застосовується за порушення зобов'язань контрагентом суб'єкта господарювання, доцільно встановити її розмір на рівні облікової ставки Національного банку України за кожен день прострочення, що існувала на момент вчинення порушення (в перший день незарахування валютної виручки або ненадходження товару на митну територію України) [26, с. 59].

Суб'єктами права застосування штрафних санкцій є учасники відносин у сфері підприємницької діяльності, визначених статтею 2 Цивільного кодексу України.

Закон щодо окремих видів зобов'язань може визначати розмір штрафних санкцій, зміна яких за домовленістю сторін не допускається.

Отже, відповідно до ст. 231 Господарського кодексу України, якщо розпочато господарське зобов'язання, у якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектору економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконанням зобов'язання фінансується з державного бюджету України або за рахунок державної позики, застосовуються штрафні санкції, якщо інше не передбачено законом або договором, у таких розмірах:

- за порушення умов зобов'язання за якість (комплектність) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (неповних) товарів (робіт, послуг);

- за порушення строків виконання зобов'язання нараховується пеня у розмірі 0,1 відсотка вартості товарів (робіт, послуг), з яких є затримка виконання за кожен день прострочення, а також за затримку за тридцять днів стягується додатковий штраф у розмірі семи відсотків від зазначеної вартості.

Закон може визначати розмір штрафних санкцій також за інші порушення окремих видів господарських зобов'язань.

Якщо розмір штрафних санкцій не визначений законом, санкції застосовуються у розмірі, передбаченому договором. У цьому випадку розмір санкцій може бути встановлений договором як відсоток від суми невиконаної частини зобов'язання або у певній сумі грошей, або як відсоток від суми зобов'язання, незалежно від ступеня її виконання, або у кратному вартості товарів (робіт, послуг).

Якщо між сторонами не досягнуто згоди щодо встановлення та розміру штрафних санкцій за порушення зобов'язань, спір може бути

вирішений у судовому порядку на вимогу зацікавленої сторони відповідно до вимог Цивільного кодексу.

Штрафи за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за весь період використання чужих коштів, якщо інший розмір відсотків не передбачений законом або угодою.

Розмір штрафних санкцій, що застосовуються у внутрішньоекономічних відносинах за порушення зобов'язань, визначається відповідним суб'єктом господарювання - господарською організацією [9, с.40] .

Що стосується накладення штрафів на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, то закони України, що регулюють застосування спеціальних санкцій потребують подальшого вдосконалення.

Слід визначити дії контролюючих органів щодо порядку притягнення до зовнішньоекономічної відповідальності, порядку та строків стягнення спеціальних штрафних санкцій.

Не можна накладати штрафи на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, якщо з їх боку не відбувається ніяких правопорушень, а до відповідальності слід притягати винну сторону (якщо така є). Йдеться про випадки, коли зарахування виручки не відбувається у належний термін не з вини резидента, або коли такого зарахування взагалі не може відбуватися, оскільки були зараховані однорідні зустрічні вимоги резидента - суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності та його іноземного контрагента.

Для вдосконалення правового регулювання, його повноти має бути місце адміністративній відповідальності серед видів відповідальності у зовнішньоекономічній діяльності. Тому, Бабак О. пропонує доповнити ст. 33 Закону про зовнішньоекономічну діяльність, адміністративною відповідальністю, оскільки спеціальні штрафні санкції, за своїм змістом і значенням підпадають під її ознаки: застосування таких штрафів відбувається згідно із законами, а не із контрактом; відбувається захист тільки інтересів

держави; вони є засобами державного примусу; штрафи не зупиняють порушення, а мають на меті покарання правопорушника [5, с. 24].

Якщо штрафні санкції встановлені за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, то збитки відшкодовуються у частині, що не передбачена цими санкціями.

Законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли:

- допускається стягнення тільки штрафних санкцій;
- збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції;
- за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції [9, с.53].

Існує думка, що одночасне застосування заздалегідь встановлених збитків і штрафних санкцій є дещо обмеженим. Їх доцільно застосовувати разом лише у випадку встановлення сукупних штрафних санкцій. Наявність схожих ознак штрафних санкцій і заздалегідь встановлених збитків може призвести до неможливості розрізнити ці дві форми відповідальності.

Крім того, законодавством не врегульоване питання про співвідношення розміру збитків, заздалегідь встановленого сторонами, та дійсного розміру збитків, яких зазнав кредитор внаслідок порушення зобов'язання. Системою англо-американського права, що оперує інструментом заздалегідь встановлених збитків декілька століть, встановлені певні важелі, за допомогою яких сторони можуть поновити баланс між заздалегідь встановленими збитками та дійсно спричиненою шкодою. В українському законодавстві така проблема ще не вирішена. Можливо, через це сторони договору не застосовують інститут заздалегідь оцінених збитків у договірних умовах, надаючи перевагу традиційним для нашого права штрафним санкціям [3, с. 48].

Вимогу про сплату штрафних санкцій за господарське правопорушення може подати учасник господарських відносин, чий права чи законні інтереси були порушені, а у випадках, передбачених законом, - уповноважений орган, наділений економічною компетенцією.

Відсотки за неправомірне використання чужих коштів нараховуються у день виплати суми цих коштів кредитору, якщо інше не встановлено законом чи угодою для нарахування процентів.

Щодо грошового зобов'язання боржник не зобов'язаний сплачувати відсотки за час затримки кредитора.

Нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не передбачено законом або угодою, припиняється через шість місяців після дати виконання зобов'язання.

У випадках, передбачених законом, штрафи за порушення економічних зобов'язань стягуються судом у дохід держави.

У разі, якщо штрафні санкції внаслідок сплати надмірно великі у порівнянні зі збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому слід враховувати: ступінь виконання боржником зобов'язання; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не тільки майнові, а й інші інтереси сторін, які заслуговують на увагу.

Якщо порушення зобов'язання не завдало шкоди іншим учасникам господарських відносин, суд може, враховуючи інтереси боржника, зменшити розмір пені, що підлягає сплаті [16, с.133] .

На думку Адамовської О.А. під час зменшення розміру штрафних санкцій, судом береться до уваги лише важкий майновий стан боржника, а не наявний майновий стан обох сторін, як це впливає з ч. 1 ст. 233 ГК. Проте врахування такої обставини не узгоджується із сутністю штрафних санкцій: вони являють собою засіб впливу на потенційного порушника зобов'язання і повинні в першу чергу захищати інтереси добросовісного учасника господарського обороту. В сучасних ринкових умовах кожен із суб'єктів господарювання повинен самостійно нести ризик настання негативних майнових наслідків у результаті своєї діяльності. Пропонується виключити з ч. 1 ст. 233 ГК визначення майнового стану сторін обставиною, яка має враховуватися судом при зменшенні штрафних санкцій [2, с. 135].

Сплата пені за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі, за винятком випадків, передбачених частиною третьою статті 193 Господарського кодексу України.

Відповідно до ст. 235 Господарського кодексу України за порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися оперативні -господарські санкції - заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення чи запобігання повторенню порушень зобов'язання, які використовуються сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

До суб'єкта господарювання, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативні -економічні санкції, застосування яких передбачено договором.

Оперативні економічні санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта господарювання, який порушив господарське зобов'язання.

У господарських контрактах сторони можуть передбачити використання таких видів оперативних та економічних санкцій:

- односторонню відмову кредитора у виконанні стороною свого зобов'язання з звільненням її від відповідальності за це - у разі порушення зобов'язання другою стороною;

- відмова від оплати зобов'язання, яке було виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди іншої сторони;

- відтермінування відвантаження продукції або виконання робіт через затримку видачі акредитива платником, припинення видачі банківських кредитів тощо;

- відмова правомочної сторони від зобов'язання прийняти подальше виконання зобов'язання, порушеного іншою стороною, або повернення зобов'язувача в односторонньому порядку виконання зобов'язання (списання з рахунку боржника без прийняття коштів, виплачених за низькі гроші -якісні продукти тощо);

- встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на передоплату за продукцію (роботи, послуги) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

- відмова від встановлення економічних відносин на майбутнє зі стороною, яка порушує зобов'язання.

Перелік оперативних та економічних санкцій, встановлений у частині першій цієї статті, не є вичерпним. Сторони також можуть передбачити інші оперативні та економічні санкції в угоді.

Підставою для застосування оперативно -господарських санкцій є факт порушення другою стороною господарського зобов'язання. Оперативно -економічні санкції застосовуються стороною, яка постраждала від правопорушення, поза судовим рішенням та без попереднього позову до порушника зобов'язання [12 с.228].

Порядок застосування сторонами конкретних оперативно - економічних санкцій визначається договором. У разі незгоди із застосуванням оперативно-економічної санкції зацікавлена сторона може звернутися до суду із заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Оперативні та економічні санкції можуть застосовуватися одночасно з компенсацією збитків та стягненням штрафів.

Доцільно розглянути питання відповідальності, на прикладі окремого суб'єкта відповідальності, яким може бути товарна біржа. Так, реалізація відповідальності товарної біржі у випадку правопорушення з її боку гарантує захист законних прав та інтересів учасників біржової торгівлі, а також публічних інтересів держави. Проте застосування певних видів санкцій до товарної біржі є ускладненим. Штрафні та оперативно-господарські санкції майже не застосовуються, оскільки вони повинні бути встановлені у договорі. Адміністративно-господарські санкції застосовуються лише у

деяких видах біржової торгівлі, наприклад сільськогосподарською продукцією.

Недоліки законодавства призводять до того, що захист прав учасників біржової торгівлі здійснюється за допомогою інших засобів — визнання договорів недійсними, витребування майна з незаконного володіння тощо.

Виділення у Законі України «Про товарну біржу» окремого розділу, присвяченого питанням відповідальності товарної біржі, встановлення видів та розмірів відповідальності товарної біржі за порушення своїх обов'язків, чітке формулювання обов'язків товарної біржі сприятиме підвищенню рівня надання біржових послуг, інтеграції українських товарних бірж до системи міжнародної торгівлі.

Оскільки категорія юридичної відповідальності є наскрізною для різних галузей права, вважаємо за можливе дещо перефразувати доречний вислів В. Примака: «Належне відображення відповідальності в нормативних приписах є запорукою стабільності всього цивільного (і господарського — як вважає автор статті) обороту» [25, с. 113].

Сьогодні сфера застосування інституту відшкодування шкоди, завданої суб'єктам господарювання неправомірними діями (бездіяльністю) публічних органів, набула нормативного вираження.

Однак не вирішеними на законодавчому та теоретичному рівнях залишаються питання співвідношення правомірних та неправомірних дій посадових осіб відповідних органів, персоніфікації органів державної влади як учасників відповідного процесу, розмежування компетенції господарських та адміністративних судів із цих питань, реалізації примусового стягнення бюджетних коштів тощо. Вирішення цих питань для держави, що ставить за пріоритет розвиток підприємницьких відносин, сьогодні є вкрай необхідним, потребує додаткових ґрунтовних досліджень та ефективних законодавчих рішень [27, 66-67].

Так, наприклад, пропонується поширити адміністративну відповідальність за порушення норм екологічної безпеки на юридичних осіб і перенести центр ваги з охорони окремих біологічних об'єктів на покарання суб'єктів господарської діяльності, які є основними забруднювачами навколишнього природного середовища і створюють найбільшу небезпеку для здоров'я і життя людей. При цьому пропонується визначати міру покарання відповідно до ступеня зниження рівня екологічної безпеки як наслідку протиправного вчинку.

Аналізуючи практику господарських судів щодо вирішення спорів, пов'язаних з порушеннями екологічного законодавства, можна дійти висновку, що найбільш поширеними у цій категорії є позови природоохоронних прокурорів в інтересах держави або позови місцевих органів Міністерства екології та природних ресурсів України про відшкодування шкоди (збитків), заподіяної порушенням вимог екологічного законодавства, зокрема позови: про відшкодування державі витрат сільськогосподарського виробництва підприємствами, яким надані в користування земельні ділянки для використання їх у цілях, не пов'язаних з веденням сільського господарства; про відшкодування шкоди, заподіяної забрудненням і засміченням земельних ресурсів; про відшкодування збитків за скид стічних вод; про стягнення шкоди, заподіяної внаслідок забруднення атмосферного повітря; про стягнення збитків, нанесених у результаті незаконної порубки дерев тощо. Зазначені позовні вимоги господарськими судами переважно задовольняються [18, с. 139].

Потрібно також розглянути порядок відшкодування шкоди, завданої порушенням права суб'єкта господарювання на комерційну таємницю. Для прикладу, дослідження Руденко М. дозволяє визначити критерії розрахунку збитків, завданих порушенням права суб'єкта господарювання на комерційну таємницю, та методи, за допомогою яких слід розраховувати суму завданої шкоди. Критеріями є: переваги, які отримує суб'єкт господарювання — власник комерційної таємниці — в результаті її використання, на якому етапі

життєвого циклу перебуває товар, вироблений з використанням комерційної таємниці, чи комерціалізувався об'єкт цієї таємниці, чи займав суб'єкт господарювання — власник комерційної таємниці — монопольне становище в зв'язку з її використанням. Залежно від ринкової ситуації та виду шкоди доцільно використовувати один із трьох методів розрахунку завданої шкоди — доходний, ринковий або витратний. Керуючись запропонованими критеріями розрахунку шкоди, завданої порушенням права суб'єкта господарювання на комерційну таємницю, доцільним є розроблення та прийняття методики розрахунку шкоди, завданої порушенням права суб'єкта господарювання на комерційну таємницю, та визначення органів, які повинні надавати експертні висновки щодо розміру завданої шкоди у випадку розгляду спорів стосовно відшкодування такої шкоди у судовому порядку. Потребує подальших наукових досліджень питання критеріїв та порядку відшкодування матеріальної компенсації моральної шкоди, завданої порушенням права суб'єкта господарювання на комерційну таємницю [40, с. 91].

2.2. Причини та наслідки застосування фінансових(штрафних) санкцій за порушення норм господарського права

Протягом багатьох років у юридичній науці панувала думка, відповідно до якої необхідною підставою господарсько-правової відповідальності визнавався деякий «склад цивільного правопорушення» [1, с.141].

Під складом цивільного правопорушення одні автори розуміють сукупність визначених ознак правопорушення, що характеризують його як достатню підставу відповідальності, інші — сукупність загальних, типових умов, наявність яких необхідно для покладання відповідальності на порушника цивільних прав і обов'язків і які в різних сполученнях

зустрічаються при будь-якому господарському правопорушенні [46, с. 341]. Незважаючи на термінологічні розходження, у доктрині цивільного права міцно затвердилося положення про склад господарського правопорушення як загальної і по більшій частині єдиній підставі господарсько-правової відповідальності.

Традиційним представлявся склад господарського правопорушення, що звичайно складається з наступних підстав (чи умов) правопорушення: протиправна дія (бездіяльність), шкода (чи шкідливі наслідки); причинний зв'язок між протиправною дією (бездіяльністю) і шкідливими наслідками, що наступили; вина правопорушника.

Така поведінка особи вважається незаконною, порушує вимоги закону чи іншого нормативного акта або виявляється невиконанням або неналежним виконанням договірною зобов'язання.

Протиправність поведінки боржника або кредитора полягає у порушенні договірною зобов'язання. Відповідно до чинного законодавства порушення зобов'язання-це невиконання або неналежне виконання, тобто виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання. Одним із видів порушення зобов'язань є прострочення боржника або кредитора. Можна судити про затримку боржника або кредитора, порівнюючи послідовність та строки виконання сторонами своїх зобов'язань, встановлених законом або угодою, та фактичну наявність (або відсутність) такої виконання у певний час [44, с.189].

Прострочення боржника - це невиконання свого зобов'язання у обумовлений термін (строк). Боржник не визнається простроченим до тих пір, поки зобов'язання не може бути виконане через затримку кредитора. Кредитор вважається простроченим, якщо він відмовився прийняти належну роботу, запропоновану боржником, або не вчинив до виконання зобов'язань, які боржник не зміг виконати.

Негативні наслідки у майновій сфері особи, права якої були порушені, також можуть бути визнані необхідною або необов'язковою

умовою господарсько-правової відповідальності. Якщо мова йде про застосування такої форми відповідальності, як компенсація збитків, то ця умова є обов'язковою, оскільки сам факт заподіяння збитків має бути висвітлений особою, суб'єктивні права якої були порушені. Ненадання доказів, що підтверджують наявність збитків (шкоди), спричинених порушенням суб'єктивного економічного права, є безумовною підставою для відмови у задоволенні позову про відшкодування збитків.

Негативні наслідки майнової сфери особи, чиї права порушені, практично збігаються з поняттям «збитки», у всякому разі в аспекті, що має правове значення. У цьому змісті можна говорити, що такі негативні наслідки повинні бути виражені у формі витрат, особи, чиє право порушене (приміром, кредитор по зобов'язанню), що зробила чи повинна буде зробити для відновлення порушеного права, втрати чи пошкодження його майна (реальний збиток), а також неодержаних доходів, які б ця особа одержала при звичайних умовах цивільного обороту, якби її право не було порушено (упущена вигода) [49, с.8].

У випадку застосування інших форм господарсько-правової відповідальності: неустойки або відповідальності по грошовому зобов'язанню - наявність негативних наслідків майнової сфери кредитора здобуває факультативний характер. Як загальне правило, за вимогою про сплату неустойки за невиконання чи неналежне виконання боржником зобов'язання кредитор не зобов'язаний доводити заподіяння йому збитків. Разом з тим, з огляду на надане суду право зменшити неустойку, що явно неспіврозмірна наслідкам порушеного зобов'язання, то можна говорити про факультативний характер названої умови господарсько-правової відповідальності і стосовно до неустойки.

Під шкодою в праві прийнято розуміти всяке применшення блага, що охороняється правом. Благо, що охороняється правом, може бути майновим або особистим немайновим. Внаслідок цього і шкода, що заподіюється

благам, що охороняються правом, може бути майновою і моральною (немайновою).

За загальним правилом необхідною умовою для залучення боржника до відповідальності за порушення зобов'язання є вина боржника. Особа, яка не виконала зобов'язання або виконала його неналежним чином, несе майнову відповідальність лише за наявності вини (умислу чи необережності), якщо інше не передбачено законом або договором. Відсутність вини доводиться особою, яка порушила зобов'язання.

Значення вини як психічного відношення порушника до своєї поведінки і її результату О.С. Йоффе бачив у забезпеченні вирішення однієї з основних задач господарсько-правової відповідальності, а саме: «виховання людей у дусі відданості точного і неухильного дотримання законів, дбайливого відношення до власності, дисципліни праці. У своїй виховній функції, - підкреслював О.С. Йоффе, - міри господарсько-правової відповідальності і звертаються в першу чергу проти винних - тих, хто, роблячи правопорушення, знали або могли і повинні були знати, які наслідки здатні викликати їхні дії, але, зневажаючи суспільними інтересами, не відмовилися від таких дій» [19, с. 344]. «У протилежному випадку він може бути визнаний як такий, що спричинив збитки, але немає основ дорікати його в негативному відношенні до суспільства, а отже, і визнавати винним» [19, с. 130].

Говорячи про форми вини, О.С. Йоффе відзначає, що умисел включає елемент наміру, а необережність - результат недотримання вимог уважності, дбайливості й обачності, дотриматися які було необхідно для виконання зобов'язання. При необережності відсутнє конкретне, але мається абстрактне передбачення можливості шкідливих наслідків. Але в той же час О.С. Йоффе думає, що у випадках, коли конкретна особа, володіючи великим досвідом і високою кваліфікацією, могла б дотриматися набагато більш високих вимог, і якщо вона цього не зробила, але хоча не були порушені звично пропоновані загальні вимоги, її варто визнати винною. Навпаки, при таких виняткових

обставинах, коли через непередготовленість порушник не міг дотриматися навіть зазначених загальних вимог, якщо саму цю непередготовленість не можна поставити йому за провину, мова може йти про звільнення від відповідальності.

У сучасних господарсько-правових відносинах вино розглядається як психічне ставлення людини до її протиправної поведінки та її наслідків.

У господарському праві існує припущення (презумпція) вини особи, яка вчинила правопорушення. Відповідно до законодавства особа, яка не виконала свої зобов'язання або виконала їх неналежним чином, несе майнову відповідальність лише за наявності вини (умислу чи необережності), якщо інше не передбачено законом або договором. Відсутність вини доводиться особою, яка порушила зобов'язання. Якщо невиконання або неналежне виконання зобов'язання сталося через умисел або необережність кредитора, боржник звільняється від відповідальності, якщо інше не передбачено законом. Іноді невиконання зобов'язань є наслідком винної поведінки обох сторін (змішана провина). Тоді суд відповідно до ступеня вини кожної зі сторін зменшує розмір відповідальності боржника. Відповідальність боржника також може бути зменшена у випадку, коли кредитор навмисно чи з необережності сприяв збільшенню суми збитків, заподіяних порушенням зобов'язання, або не вжив заходів щодо їх зменшення [10].

Особливістю господарсько-правової відповідальності є те, що вона може настати без вини, якщо це передбачено законом або договором. Боржник, який прострочив виконання, несе відповідальність перед кредитором за збитки, заподіяні простроченням, а за неможливість виконання - випадково (тобто за відсутності його вини) сталося після прострочення.

У відповідальності без вини (за винятком дії форс-мажорних обставин) пропонується встановити для осіб порушення зобов'язань у зв'язку з їх підприємницькою діяльністю. У цій діяльності підприємцям часто доводиться приймати рішення в умовах невизначеності та ризику. Для

зменшення негативного впливу на бізнес факторів порушення зобов'язань контрагенти можуть використовувати різні заходи: моніторинг (спостереження та оцінка бізнес -процесів); співпраця з консалтинговими фірмами у сфері аудиту, менеджменту, інформації, права; вибір надійних партнерів; співпраця з конкурентами на ринку товарів тощо. Страхування підприємницьких ризиків (наприклад, страхування від неповернення кредитів банку) також може зіграти певну роль у цій сфері.

Для притягнення особи до юридичної відповідальності необхідний або повний склад правопорушення, який складається з чотирьох елементів (протиправності, шкоди, причинності, вини), або у випадках, визначених законом чи договором, - неповним, усіченим склад - протиправність і винність (у разі стягнення неустойки, втрати завдатку тощо). За відсутності хоча б одного з цих елементів (крім випадків безвинної відповідальності) господарська відповідальність не настає [13, с.356].

Стосовно наслідків фінансових(штрафних) санкцій можна визначити, що ними є обов'язок зобов'язаної сторони (правопорушника) відновити порушене право і право управненої сторони (потерпілого) вимагати відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права. До сторін такого правовідношення (утім, як і до сторін охоронного правовідношення, що виникло в результаті порушення майново-господарського зобов'язання) цілком можливе застосування вжитих вище термінів “управнена сторона” і “зобов'язана сторона”, які в ГК України пов'язані з організаційно-господарськими зобов'язаннями, що, проте, не виключає можливості зазначених термінів щодо охоронних правовідносин, у яких зобов'язаною стороною є правопорушник, а управненою – потерпілий.

Крім того, Істотною відмінною ознакою господарсько-правової відповідальності є й те, що господарсько-правова відповідальність – це потерпання учасника господарських відносин (зокрема, суб'єкт господарювання) від несприятливих економічних наслідків не лише майнового, а й організаційного характеру (до останніх відносяться, зокрема,

наслідки застосування оперативно-господарських санкцій та адміністративно-господарських санкцій організаційного характеру), що підтверджується більш широким, на відміну від ЦК України, колом санкцій, які застосовуються до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин за вчинені ними господарські правопорушення.

ВИСНОВКИ

У ході написання дипломної роботи нами були досягнуті наступні висновки.

Господарсько-правова відповідальність як різновид юридичної відповідальності - це накладення на правопорушника несприятливих правових наслідків, які позбавляються його певних прав або замінюють невиконаний борг новим, або приєднують невиконаний борг новим додатковим.

Функції господарсько-правової відповідальності

- встановлюючи обов'язок правопорушника відновити порушене право уповноваженої особи, зокрема відшкодувати завдані їй збитки, інститут відповідальності виконує компенсаційну роль.

- загроза застосування засобів відповідальності покликана запобігти вчиненню правопорушення суб'єктами господарських правовідносин, виховувати їх у дусі поваги до закону, прав та інтересів інших осіб, до суворого виконання своїх зобов'язань.

- як вид юридичної відповідальності, господарсько-правова відповідальність - це негативна реакція держави на скоєне правопорушення, що полягає у засудженні її суспільством і державою і, отже, є покаранням для правопорушника.

- застосування до особи заходів відповідальності, порушує зобов'язання, може негативно вплинути на її матеріальне та фінансове становище, призвести до банкрутства суб'єкта господарювання, а це є сигналом про невдалий стан організації про необхідність вжиття заходів щодо поліпшити його відновлення (наприклад, санація).

Існує два критерії, що дозволяють виділити основні види господарсько-правової відповідальності: підстава виникнення відповідальності і характер розподілу відповідальності між декількома порушниками.

Юридичною підставою такої відповідальності є закон, а фактичною – склад господарського правопорушення.

Склад господарського правопорушення складається з наступних підстав (чи умов) правопорушення: протиправна дія (бездіяльність), шкода (чи шкідливі наслідки); причинний зв'язок між протиправною дією (бездіяльністю) і шкідливими наслідками, що наступили; вина правопорушника.

Така поведінка особи вважається незаконною, порушує вимоги закону чи іншого нормативного акта або виявляється невиконанням або неналежним виконанням договірних зобов'язань.

Причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою правопорушника та збитками потерпілої сторони полягає в тому, що неправомірна дія чи бездіяльність зловмисника є причиною, а збитки, понесені потерпілою особою, є результатом протиправної поведінки зловмисника.

За загальним правилом необхідною умовою для залучення боржника до відповідальності за порушення зобов'язання є вина боржника

Формами господарсько-правової відповідальності по господарсько-правовому зобов'язанню є санкції у сфері господарювання. Застосовуються такі види господарських санкцій: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції. Збитки поділяються на два види. Частина збитків, що виражає зменшення майнової маси, яка була в наявності у особи, що зазнала збитків (втрата або пошкодження майна, зроблені витрати), називається позитивним збитком у майні.

Збитки, що виражаються в ненадходженні до кредитора того майна, яке мало надійти, називаються не отриманим доходом (втраченою або упущеною вигодою). Неустойка (штраф, пеня) є одним зі способів забезпечення зобов'язань, суть якої полягає у визначенні законом чи договором грошової суми, що підлягає сплаті боржником кредитору у випадку невиконання чи неналежного виконання зобов'язання.

Неустойка стягується за рішенням суду або добровільно сплачується боржником тільки у випадку: по-перше, невиконання чи неналежного виконання зобов'язання; по-друге, суть неустойки складається в обов'язку боржника, що порушив зобов'язання, нести додаткові майнові втрати; по-третє, неустойка, так само як і збитки, підлягає застосуванню тільки при наявності умов, необхідних для настання цивільно-правової відповідальності, і нарешті, по-четверте, обов'язок боржника сплатити неустойку забезпечується державним примусом.

Фінансові (штрафні) санкції передбачені ст. 230 Цивільного кодексу України. Таким чином, штрафні санкції визнаються економічними санкціями у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення правил провадження господарської діяльності, невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання.

Можна досить впевнено стверджувати, що штрафні санкції виступають як спосіб забезпечення виконання зобов'язання суб'єктом господарювання, але законодавець визначає у ст. 232 Цивільного кодексу України, якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлені штрафні санкції, то збитки відшкодовуються у частині, на яку ці санкції не поширюються.

Розмір штрафних санкцій залежить від суб'єктного складу учасників господарських правовідносин. Отже, якщо відповідно до однієї сторони є суб'єкт господарювання, що належить до державного сектору економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання фінансується з Державного бюджету України або через державний кредит, застосовуються штрафні санкції за суми, встановлені законом. І якщо розмір штрафних санкцій не визначений законом, санкції застосовуються у розмірі, передбаченому договором. У цьому випадку розмір санкцій може бути встановлений договором як відсоток від суми невиконаної частини зобов'язання або у певній сумі грошей, або як відсоток від суми

зобов'язання, незалежно від ступеня її виконання, або у кратному вартості товарів (робіт, послуг).

Тобто, сторони господарських відносин можуть самостійно встановлювати розміри штрафних санкцій, крім тих випадків коли вони прямо передбачені законом.

Крім того, сплата штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі. Тобто, навіть у разі сплати штрафних санкцій зобов'язальні правовідносини не припиняються, оскільки боржник повинен виконати зобов'язання відповідно до укладеного договору.

До наслідків застосування господарських санкцій слід віднести те, що правопорушник несе фінансові збитки, а також до нього можуть бути застосовані інші види господарсько-правових санкцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. Киев: 1987 . С. 145
2. Адамовська О.А. Зменшення судом розміру штрафних санкцій. *Вісник Господарського Судочинства*. 2017. № 5 С. 130-135.
3. Адамовська О.А. Штрафні санкції та заздальгідь встановлені збитки. *Господарське право*. 2015. № 8. С. 45-48.
4. Алмаші М. Відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки. *Право України*. 2010. №12. С. 66.
5. Бабак О. Застосування штрафів як різновиду спеціальних санкцій до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. *Господарське право*. 2017. № 4. С. 21-24
6. Белошапко Ю.Н. Правонарушение и ответственность в финансовом и налоговом праве РФ. *Правоведение*. 2001. № 5. С. 54-63.
7. Братусь С.Н. Юридическая ответственность й законность (теорстические аспекты). Москва: Юрид. лит., 1976. 80 с.
8. Віхрова І. О. Адміністративно-господарські санкції як заходи господарсько-правової відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 151-155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_2_37 (дата звернення: 06.10.21 р.)
9. Волинець Л. Враховуємо неустойки (штрафи, пені). *Консультант бухгалтера*. 2008. № 31–32. С. 39–58.
10. Господарський Кодекс України 16 січня 2003 року. Київ: Атіка , 2003. С. 110.
11. Господарський процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 6, ст.56 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 17 вересня 2021 року)

12. Гражданский кодекс Украины. Научно-практический комментарий / Под общ. ред. докт. юрид. наук, проф. Е. Харитонов. Харьков, 2013. 720 с.
13. Гражданское право. Учебник. Часть 11 / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. Киев "Прспект", 2007. 784с.
14. Грибанов В.П. Ответственность за нарушение гражданских прав и обязанностей. Москва: Юрид. лит.,1973. С.38-39.
15. Данилова Е.Н., Перетерский И.С., Раевич С.И. Советское хозяйственное право. Москва. 1926. 450 с.
16. Денисенко О. В. Специфіка функцій штрафних санкцій / О.В. Денисенко.*Економіка та право*. 2008. № 3. С. 131–135.
17. Добрянська Н. В. Адміністративно-господарські санкції та їх правове регулювання. *Юридична наука*. 2015. № 11. С. 91-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_11_12(дата звернення: 06.10.21 р.)
18. Зорич Г.А. Відповідальність суб'єктів господарської діяльності за порушення екологічного законодавства. *Вісник господарського законодавства*. 2017. № 4. С. 132-139.
19. Йоффе О.С. Обязательственное право. Москва, 1975. 761 с.
20. Кантор Н. Ю. Адміністративно-господарські санкції як гарантії реалізації та захисту економічних інтересів держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 34(2). С. 87-90. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34\(2\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34(2)_24)(дата звернення: 06.10.21 р.)
21. Кологойда О. В. Оперативногосподарські санкції у фондових дог овірних правовідносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 39(1). С. 89-92. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_39\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_39(1)_23)(дата звернення: 16.10.21 р.)
22. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй (постатейный). 2–е изд., испр. и доп. / Руководитель автор. кол–

ва и ответств. редактор докт. юрид. наук, проф. О.Н. Садилов. Москва, Юридическая фирма КОНТРАКТ: Издательская группа ИНФРА. Москва НОРМА, 1997. 800 с.

23. Красавчиков О.А. Ответственность, меры защиты и санкции в советском гражданском праве. *Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав*. Свердловск, 1973. С. 13.

24. Малиновська Т. М. Співвідношення понять "господарсько-правова відповідальність" та "господарсько-правові санкції". *Право і Безпека*. 2011. № 4. С. 200-202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_4_46 (дата звернення: 11.10.21 р.)

25. Мороз Л.Я. Господарсько-правова відповідальність товарних бірж. *Вісник господарського судочинства*. 2008. № 4. С. 105-113.

26. Ненюк Н. Пеня у сфері зовнішньоекономічної діяльності: основна характеристика, проблеми застосування та шляхи їх вирішення. *Господарське право*. 2017. № 3. С. 56-59.

27. Подцерковний О.П. Особливість та деякі проблеми відшкодування шкоди у сфері господарювання. *Вісник господарського судочинства*. 2008. № 4. С. 59-67.

28. Потоцький М. Ю. Оперативно-господарські санкції у сфері інтелектуальної власності. *Європейські перспективи*. 2013. № 8. С. 147-153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_8_30 (дата звернення: 06.10.21 р.)

29. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від січня 1995 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1995, № 7, ст.45 (дата звернення: 22 вересня 2021 року)

30. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. *Господарське законодавство України: правове регулювання господарських відносин*. Київ: Атіка, 2004. С. 18

31. Про державний матеріальний резерв Закон України від 24 січня 1997 р. *Господарське законодавство України: правове регулювання господарських відносин*. Київ: Атіка, 2004. С. 135
32. Про заставу: Закон України від 2.10.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №39. С.383. (дата звернення: 16 вересня 2021 року)
33. Про захист прав споживачів: Закон України від 15 грудня 1993 р. (зі змінами, внесеними Законом України від 10 січня 2002 р.). *Голос України*. 2002 р. № 36. С.6.
34. Про зв'язок: Закон України від 16 травня 1995 р. *Господарське законодавство України: правове регулювання господарських відносин*. Київ: Атіка, 2004. С. 228
35. Про підприємства в Україні: Закон України від 27 березня 1991 р. *Господарське законодавство України: правове регулювання господарських відносин* Київ: Атіка, 2004. С. 124(втратив чинність)
36. Про приватизацію державного майна: Закон України від 4 березня 1992 р. *Господарське законодавство України: правове регулювання господарських відносин* Київ: Атіка, 2004. С. 161
37. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21 грудня 1993 р. *Відомості Верховної Ради* .1993. №39. С.226.
38. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственной деятельности. Москва:Юрид. лит., 1967. С. 237.
39. Рішення Конституційного Суду України від 30.05.2001 № 7-рп / 2001// URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text>(дата звернення: 11.10.21 р.)
40. Руденко Л. Порядок відшкодування шкоди завданої порушенням права суб'єкта господарювання на комерційну таємницю. *Право України*. 2015. № 10. С. 86-91.
41. Савицька А.М. Суть цивільно-правової відповідальності. *Юридична відповідальність*. Харків, 1975. С. 5-6.

42. Сибільов М.М. Загальні положення про зобов'язання Цивільному кодексі України. *Вісн. Акад. прав. наук.* 2016. № 6. С. 57-67.
43. Тархов В. А. Советское гражданское право: В 2-х т. Саратов, 1978.Т.1; С.218.
44. Фінансове право: Навч. посібник /За ред. Л.К. Воронової.Київ: Вентурі, 1998. 384 с.
45. Хозяйственное право: учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, В. В. Хахулин; под ред. В. К. Мамутова. Киев : Юринком Интер, 2002. 912 с.
46. Цивільне право України. Ч.1 Під ред. Ч.Н. Азімова, М.М. С.Н. Приступи, В.М. Ігнатенка. Харків: Право, 2010.С. 541
47. Цивільний кодекс України, від 16 січня 2003року. Київ: Атіка, 2003. С.101.
48. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию1907 г.). Москва, 1995. С. 392.
49. Шпомер А. Особливості господарської відповідальності у сфері економіки.*Підприємництво, господарство та право.* 2012. №6. С. 6-9.